

ХОПТА О. С.,

здобувач

*(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)*

УДК 341.951

**ПРИНЦИПИ СУДОЧИНСТВА: ПОНЯТІЙНИЙ
ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ**

Понятійний та нормативно-правовий аспекти принципів судочинства мають великий наукознавчий потенціал, що обумовлено їхнім значенням для вдосконалення судочинства. Це потребує визначення місця принципів судочинства в понятійно-категоріальному апараті юридичної науки, а також з'ясування особливостей їх правового забезпечення. У роботі автором досліджено проблеми доктринального розуміння принципів права й принципів судочинства. Узагальнено взаємозв'язок між принципами права та принципами судочинства. Визначено особливості принципів судочинства як складного правового явища.

Ключові слова: *принципи права, принципи судочинства, правове явище, юридичне поняття.*

Понятійний и нормативно-правовой аспекты принципов судопроизводства имеют значительный науковедческий потенциал, что обусловлено их значением для совершенствования судопроизводства. Это требует определения места принципов судопроизводства в понятийно-категориальном аппарате юридической науки, а также выяснения особенностей их правового обеспечения. В работе автором исследованы проблемы доктринального понимания принципов права и принципов судопроизводства. Уточняется взаимосвязь между принципами права и принципами судопроизводства. Определены особенности принципов судопроизводства как сложного правового явления.

Ключевые слова: *принципы права, принципы судопроизводства, правовое явление, юридическое понятие.*

An independent theoretical and legal aspect of the principles of justice issues is its place in the conceptual-categorical apparatus legal science, unambiguous understanding of the concept of "principles of justice" which is based on a system of aggravating circumstances. Relevance of the scientific development of conceptual and regulatory aspects of the proceedings predetermined doctrinal ambiguity of the definition of "principles of justice". The author of a paper we investigate problems of doctrinal understanding of the principles of law and the principles of legal proceedings. Generalized relationship between the principles of law and the principles of legal proceedings. The features of the principles of legal proceedings as a complicated legal phenomenon.

Key words: *principles of law, principles of legal proceedings, legal phenomenon, legal notion.*

Вступ. У системі наукових юридичних досліджень принципове значення має аналіз понятійно-категоріального апарату та його нормативно-правове закріплення. Актуальність такого дослідження має як теоретико-правову, так і практичну необхідність доктринального

пізнання, оскільки повинна забезпечити науково обґрунтований підхід до однозначного розуміння відповідних правових категорій, а в практичному плані – єдині підходи до розуміння категорій юриспруденції з метою їх правильного й одноманітного застосування в межах практичної юридичної діяльності. Окремим теоретико-правовим аспектом загальної проблематики принципів судочинства є їхнє місце в системі понятійно-категоріального апарату юридичної науки, однозначність розуміння поняття «принципи судочинства», яке засноване на системі кваліфікуючих ознак. Актуальність наукової розробки понятійних та нормативно-правових аспектів принципів судочинства зумовлюється:

– по-перше, доктринальною неоднозначністю визначення поняття «принципи судочинства», що обумовлено плюралізацією сучасного праворозуміння, наявністю досить широкого спектру авторських підходів до розуміння принципів судочинства як теоретико-правового плану, так і галузевого; практичними потребами у виробленні поняття «принципи судочинства», в якому було б відображено особливості поточного стану розвитку принципів судочинства як об'єкта правового регулювання та як явища наукознавчого плану, що має бути реалізоване у практиці судочинства;

– по-друге, неоднозначним науковим розмежуванням категорії «принципи судочинства» та інших суміжних понять юридичної науки, зокрема таких, як «принципи права», «принципи юридичної діяльності» тощо;

– по-третє, наявністю недоліків судової практики в Україні в частині реалізації принципів судочинства, про що неодноразово піднімалося питання в наукових колах та серед юристів-практиків.

Постановка завдання. Метою цього наукового дослідження є узагальнення доктринального розуміння поняття «принципи судочинства», встановлення місця принципів судочинства в межах понятійно-категоріального апарату юридичної науки, з'ясування особливостей правового закріплення принципів судочинства в Україні.

Результати дослідження. В юридичній науці досить широко представлені ідеї вчених щодо розуміння принципів судочинства, де в основу такого розуміння закладено ту або іншу ознаку вказаного явища (чи їх сукупність). З метою удосконалення визначення терміна «принципи судочинства» зробимо спробу узагальнити та проаналізувати ті ознаки, які дозволяють відокремити принципи судочинства від інших суміжних явищ. Зокрема, до ознак принципів судочинства відносять те, що вони: а) у концентрованій формі відображають найбільш важливі й прогресивні аспекти економічної, політичної, ідеологічної й моральної сфер суспільного життя; б) прямо або побічно фіксуються в чинному законодавстві; в) мають значний рівень стабільності й системоутворюючі властивості; г) відображають своєрідність національної правової системи; г) мають самостійне регулятивне значення. Ці ознаки характеризують поняття «принципи судочинства», під якими пропонується розуміти законодавчо закріплені основи, що відображають сутність судочинства, визначають його зміст і порядок здійснення [1];

Окрім того, розуміння принципів судочинства обґрунтовується вченими шляхом:

1) аналізу етимології відповідних слів, які складають словосполучення «принципи судочинства». У результаті під цим словосполученням пропонується розуміти підвалину, фундамент судової системи, на яких заснований порядок здійснення судочинства [2];

2) відокремлення принципів судочинства від інших суміжних понять, відповідно до чого під принципами судочинства пропонується розуміти не кожне фундаментальне правове положення, як при розумінні принципів права. Принципами судочинства є головні, загальні положення, виражені в законі, які характеризують найбільш важливі аспекти організації та діяльності судових органів [3]. Так само вчені розмежовують поняття «правові ідеї» та «правові принципи» і наголошують на тому, що принципи повинні мати не тільки внутрішню сутність у вигляді ідей, але й зовнішню «оболонку», тобто правове закріплення у вигляді відповідних форм права [4, с. 15];

3) ототожнення принципів судочинства з іншими поняттями та категоріями, такими, як ідея [5], положення [6, с. 6], філософська позиція [4, с. 15], керівні положення [7, с. 31; 8, с. 31], політико-правові ідеї, суспільно-правові погляди [9, с. 18];

4) характеристики значення принципів судочинства, які покладені в основу відповідного визначення. Тому вказується, що принципи судочинства існують для врегулювання суспільних відносин, характеризують відповідну галузь та обумовлюють перспективи її розвитку [10, с. 9].

У межах теорії права в юридичній літературі справедливо зазначається, що принципи судочинства є такими, що походять від ідей про правосуддя, які в подальшому закріплюються в положеннях нормативних актів [11, с. 127]. Окрім того, розуміння принципів судочинства пов'язується з ідеями, в яких відображаються погляди правосвідомості і доктрини на бажану модель судочинства. Таким чином, ідеться про перспективність принципів судочинства та їх реалізацію в процесі здійснення самого судочинства [12, с. 5].

Деякі вчені розкривають принципи судочинства з позиції їхнього призначення. Так, принципи судочинства мають бути основою, навколо якої сформується норми й інститути, що є характерними для судочинства [13, с. 151]; вони є основою для тлумачення закону та орієнтирами для вдосконалення законодавства [14]. О.В. Гриненко наголошує на тому, що принципи судочинства пов'язані із завданнями й цілями судочинства. Вони мають бути узгоджені між собою та відповідати одне одному [15, с. 62–64]. Так само наголошується на тому, що принципи наділені властивостями, що характерні і для права. Окремо вчені звертають увагу й на особливості процесуальних принципів, до яких належать і принципи судочинства. На переконання вчених, вони є автентичними, проявляються лише в відповідній галузі, тому й характеризуються лише тими ознаками, які відображають специфіку юридичного процесу відповідної галузі. Окрім того, вважається, що принципи судочинства є такими, що відображають результат розвитку сфери розгляду й вирішення правових спорів [16, с. 38–40]; дублюють принципи права або безпосередньо з них випливають [17, с. 45]; вони є властивістю конкретного виду процесуальної форми [18, с. 102], керівними ідеями, що виконують роль «соціально-юридичного орієнтира» [19, с. 43]; є самостійним регулятором суспільних відносин, а також визначають перспективи розвитку права, сприяють усуненню недоліків чинного законодавства [20, с. 80].

Етимологічно поняття «принципи судочинства» складається з двох самостійних слів: «принцип» та «судочинство». Перше слово вживається у множині та характеризує явище судочинства, надаючи йому відповідних ознак. Етимологічно принцип у тлумачних словниках української мови розкривається як «правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін.» [21, с. 941] або тлумачиться як основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки [22, с. 91]. Враховуючи, що це слово застосоване у множині, маємо говорити, що йдеться про певну сукупність вказаних правил, положень. Слово «судочинство» є складеним, у ньому поєднано два самостійних слова: «суд» – орган, що розглядає судові справи [21, с. 1429] та «чинити» – «робити що-небудь, займатися чим-небудь, здійснювати що-небудь, спричиняти щось своєю поведінкою» [21, с. 1601].

Слід окремо звернути увагу на визначення поняття принципів судочинства, що опосередковано закріплене в змісті чинного законодавства України. Безпосереднього визначення терміна «принципи судочинства» законодавство України не надає, як і не надає визначення терміна «принципи права». До питання правового закріплення принципів судочинства законодавець підходить за галузевим принципом. Як ми вже наголошували, основу правового регулювання принципів судочинства становлять положення Конституції України, відповідно до яких принципами судочинства є: здійснення правосуддя виключно судами; незалежність і недоторканність суддів та їх підкорення тільки закону; законність; змагальність сторін та свобода в наданні суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; державна мова судочинства; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; ухвалення судами рішень іменем України та їх обов'язковість до виконання на всій території України; доступність і гарантованість судового захисту прав і свобод людини і громадянина [23]. Зазначені принципи є основою законодавчого регулювання принципів відповідних різновидів судочинства, що здійснюється на галузевому рівні. Зокрема, принципи адміністративного судочинства України конкретизуються в положеннях Кодексу адміністра-

тивного судочинства України [24]. Принципи цивільного процесу регламентуються Цивільним процесуальним кодексом України. Безпосередньо Кодекс не закріплює принципи цивільного судочинства, проте в окремих його положеннях містяться норми, які визначають засади цивільного судочинства: у главі 1 розділу 1 «Основні положення» закріплюються такі принципи, як гласність та відкритість судового розгляду (ст. 6); мова цивільного судочинства (ст. 7); змагальність сторін (ст. 10); диспозитивність цивільного судочинства (ст. 11) тощо. Так само закріплюються принципи господарського процесу у змісті Господарського процесуального кодексу України [25]. До таких принципів відносяться: рівність перед законом і судом (ст. 4-2); змагальність (ст. 4-3); гласність розгляду справ (ст. 4-4) тощо. Кримінальний процесуальний кодекс України [26] у главі 2 «Засади кримінального провадження» закріплює ті положення, які можна схарактеризувати як принципи кримінального судочинства. У назві ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України йдеться вже про загальні засади кримінального провадження, до яких належать: 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повага до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 7) таємниця спілкування; 8) невтручання у приватне життя тощо. У той же час принципи судочинства та їхні ознаки не регламентовані законодавчо, про що дослідники неодноразово зауважували та пропонували впровадити особливі правові норми-принципи [27, с. 47–58; 28, с. 20].

Незважаючи на правову та доктринальну невизначеність місця принципів судочинства в понятійно-категоріальному апараті, відсутність однозначного розуміння принципів судочинства як юридичного поняття, вважаємо, що принципи судочинства на сьогодні отримують самостійне понятійне значення з огляду на:

- посилення ролі й значення принципів судочинства у практиці здійснення судочинства з метою забезпечення об'єктивності та неупередженості розгляду судових справ, забезпечення якості та реалізованості соціального правового призначення судочинства в цілому;

- необхідність вироблення єдиних концептуальних підходів до вдосконалення судочинства, в тому числі і шляхом удосконалення розуміння принципів судочинства як фундаментальних його засад, що обумовлює необхідність однозначності розуміння принципів судочинства;

- відсутність регламентації на нормативно-правовому рівні поняття, сутності, ролі й статусу принципів судочинства;

- необхідність відмежування принципів судочинства від інших суміжних понять: принципів права, принципів юридичної практичної діяльності, принципів правозастосування тощо;

- доцільність удосконалення понятійно-категоріального апарату юридичної науки та вироблення єдиного універсального розуміння принципів судочинства як теоретико-правового явища, що має міждисциплінарний характер.

Висновки. Враховуючи, що принципи судочинства обумовлені особливостями судочинства, а також виходячи з етимологічного розуміння терміна, слід наголосити на тому, що вони відображають природу, сутність, зміст та призначення судочинства; мають фундаментальне значення у судочинстві, закріплюючи вихідні ідеї, положення та засади. У той же час принципи судочинства мають бути реалізовані в процесі судочинства; характеризують перспективи вдосконалення правового регулювання судочинства, а також є критерієм для визначення якості та ефективності судочинства.

Тому спробуємо вдосконалити розуміння принципів судочинства, спираючись на головні ознаки, які в подальшому будуть закладені в основу доктринального розуміння цього поняття. Серед ознак принципів судочинства, які характеризують це явище, можливо виокремити такі:

- а) стосуються судочинства як особливого правового явища, що функціонує з метою вчинення правосуддя. Відповідно характеризуються виключним призначенням судочинства щодо здійснення правосуддя та забезпечення законного і справедливого розгляду судових справ;

- б) визначають умови та порядок здійснення судочинства;
- в) мають загальнообов'язковий характер, поширюються на невизначене коло суб'єктів права та гарантуються державою, в тому числі й засобами державного примусу;
- г) за змістом є внутрішньо узгодженою системою положень, що визначають характер та зміст функціонування судочинства, відображаючи соціальну цінність та призначення судочинства. Такі положення відображають сутність і призначення судочинства, засновані на загальних засадах соціального сприйняття судочинства та тих завдань, які на нього покладаються;
- г) мають об'єктивно зумовлений характер, оскільки походять від судочинства як явища об'єктивного плану, що має закономірності виникнення, становлення, розвитку та вдосконалення;
- д) закріплюються в положеннях міжнародних актів, конституційних актів, а також у змісті галузевих актів законодавства;
- е) впливають на розвиток правового регулювання судочинства, визначаючи його основи та перспективи розвитку;
- є) є критеріями для об'єктивної оцінки стану здійснення судочинства в державі.
- Таким чином, беручи за основу виділені нами ознаки принципів судочинства та існуючі доктринальні підходи до розуміння цих принципів, можна запропонувати уточнююче визначення вказаного поняття. Під принципами судочинства доцільно розуміти внутрішньо узгоджену систему загальнообов'язкових формально виражених положень, що визначають характер та зміст функціонування судочинства, відображаючи його соціальну цінність і призначення, регламентують умови та порядок здійснення судочинства.

Список використаних джерел:

1. Принципы права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.grandars.ru/college/pravovedenie/principy-prava.html>.
2. Загальна теорія держави і права / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко; за ред. М.В. Цвіка та О.В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.
3. Принципы судопроизводства и их значение [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/books/236/17654/37/>.
4. Свердлык Г.А. Принципы советского гражданского права / Г.А. Свердлык. – Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1985. – 231 с.
5. Васильев А.М. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А.М. Васильев. – М. : Юр ид. лит., 1976. – 387 с.
6. Ясинок М.М. Принципы усности, непосредственности та непрерывности у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. / М.М. Ясинок. – Ж., 2004. – 23 с.
7. Шутин Я.Л. Лекции по советскому гражданскому процессу / Я.Л. Шутин. – К.: КГУ. – 1954. – 56 с.
8. Гражданское процессуальное право России : [учебник] / А.Т. Боннер, Н.А. Громошина, Р.Е. Гукасян и др. / Под ред. М.С. Шакарян. – М. : Былина, 1996. – 400 с.
9. Штефан М.Й. Цивільний процес : [підруч. для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти] / М.Й. Штефан. – К. : Ін Юре. – 1997. – 608 с.
10. Шутенко О.В. Проблеми диспозитивності в цивільному судочинстві : автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.В. Шутенко. – Х., 2003. – 19 с.
11. Ржевский В.А., Судебная власть в Российской Федерации: конституционные основы организации и деятельности / В.А. Ржевский, Н.М. Чепурнова. – М. : Юрист, 1998. – 354 с.
12. Карташов В.Н. Принципы права: понятие, структура, функции / В.Н. Карташов // Юридические записки Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова. – Вып. 10. Принципы права. – Ярославль, 2006. – С. 3–9.
13. Явич Л.С. Общая теория права / Л.С. Явич. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 286 с.

14. Михайловская И.Б. Цели, функции и принципы российского уголовного судопроизводства (уголовно-процессуальная форма) / И.Б. Михайловская. – М. : ТК Велби, изд-во Проспект, 2003. – 144 с.
15. Гриненко А.В. Система принципов уголовного процесса и её реализация на досудебных стадиях : дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. А.В. Гриненко ; Воронеж, 2001. – 485 с.
16. Серета О.О. Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О.О. Серета ; – К., 2008. – 198 с.
17. Алиев А.У. Принципы юридической ответственности и проблемы их реализации : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / А.У. Алиев ; Махачкала, 2005. – 178 с.
18. Мироненко М.Б. Принципы юридической ответственности в системе принципов права : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / М.Б. Мироненко ; Саратов, 2001. – 256 с.
19. Теория юридического процесса / Под ред проф. В.М. Горшенева. – М. : Юрид. лит., 1985. – 192 с.
20. Лазарев В.В. Пробелы в праве и пути их устранения / В.В. Лазарев. – М. : Юрид. лит., 1974. – 184 с.
21. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
22. Українська радянська енциклопедія. Видання друге. – Головна редакція УРЕ. – К. : КГУ – Т. 9. – 1983. – 789 с.
23. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
24. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 35–36, № 37. – Ст. 446.
25. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
26. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12. – Ст. 88.
27. Воронов А.Ф. О понятии, значении и нормативном закреплении принципов гражданского и арбитражного процессуального права / А.Ф. Воронов // Законодательство. – 2003. – № 12. – С. 47–58.
28. Кузнецова О.А. Нормы-принципы российского гражданского права / О.А. Кузнецова. – М. : Статут, 2006. – 185 с.

